

Ecetfa és ezüst

Benkő József levelezése. A leveleket összegyűjtötte és a jegyzeteket szerkesztette Szabó György és Tarnai Andor. Az előszót írta Szabó György. (Magyarországi Tudósok Levelezése I.) A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete 1988. 496 lap.

Szabó György és Tarnai Andor vállalkozása azon a feltevésen alapul, amely szerint az is kultúránk eleme része, ami a tudós teljesítmény mögött van: például a tudásanyag cseréje — esetünkben a levelezés. Ugyanabból a korból ismerős kézikönyvünk Kazinczy levelezésének Váczy János-féle kiadása; máig kimeríthetetlen kincseshánya művelődés-, irodalom- és nyelvtörténészek számára. Benkő József levelezése még most sem teljesen földelített, a kötet azonban beváltja az izgalmas személyiség okán hozzá fűzött reményeket. Mégis: megjelenésének ideje inkább kedvezett a közelmúlt politikai és irodalmi leleplezéseinek és rehabilitációinak, mint egy XVIII. századi, vidéki tudós élesztgetésének; úgy tűnik, kevesen vették észre ezt a jelentős könyvet.

A gyűjteményben mintegy négyszáz levél és „hírlevél” (mai szóval hírlapi tudósítás), illetve — a *Függelékben* — néhány korabeli, Benkő munkáit illető kritika jelenti azt a „keltét” (matériát: hadd éljünk Benkő József tájnyelvi-archaikus eredetű neologizmusával), amelyből a földolgozó tudomány majd ihletődhetik.

A könyv szerkesztői ugyanis nem elégedtek meg a levelek puszta összegyűjtésével, így a kiadvány nem csak forráskötet, még kevésbé magánérdekű levélkollekció. Az egymás mellé illesztett különböző természetű szövegek (levél, hírlapi tudósítás, kritika) az értelmezés kezdetét jelentik. Egyértelművé válik egy-egy adat vagy téma útja az emberi kapcsolatokon át a nyilvánosságig. Ez az a pillanat, amikor az összehasonlító irodalomtörténész rekonstruál, cselekszik, a hermeneutika modern művelője pedig bólogat, mert az egymás szomszédságába került szövegek maguk utalnak ok-okozati, analógias és egyéb összefüggéseikre; a régi szöveg maga rendeződik jelentéssel bíró összefüggő művé.

A legtöbb, amit a közvetítő tudomány tehet ilyenkor, hogy utal a forrásokra, a paleográfiai-helyesírási gondokra, a letűnt világ személyneveihez, helyneveihez, könyvcímeihez útbaigazító magyarázatot fűz. Így járt el Tarnai Andor *Néhány szó a jegyzetek elé* című pedáns zárójelében, illetve Szabó György az *Előszóban* és a jegyzetekben. (Itt olvassuk, hogy Benkő *Transsilvania specialis*ának fordítása Szabó Györgytől kiadás előtt áll, de tudomásunk sze-

rint ez az erdélyi honismereti szakmunka még mindig nem jelent meg.) Nem árt emlékeztetnünk az olvasót arra, hogy Benkő József életműve hatalmas torzó. A leveleket olyan élettörténetként is olvashatjuk, amelyből kitűnik az, hogyan vált az ígéretesnek induló pálya egy idő után a kudarcok és emberi megaláztatások sorozatává; hogyan vált küzdelemmé a könyvért (a *Scintilla Botanicáért*, a *Filius Posthumusért* például) és a létért egy, a tudományos munka iránt közömbös, nemegyszer ellenséges környezetben.

Az igazsághoz persze hozzátartozik a tudós emberi gyöngesége is: megrögzött életvitele, képtelensége az alkalmazkodásra, tisztségviselői hanyagsága, már-már könnyelműsége. Mindenesetre a barátok, az egyházi és állami följebbvalók leveleiből világosan kirajzolódik a nyolcgyerekes, anyagi gondokkal és hisztérikus házastársával viaskodó *domidoctus polihistor* képe.

A kötetben időrendben követik egymást a levelek; értesülünk az utalásokból kikövetkeztethető, ma már hiányzó levelekről is; a kronológiába illesztették a szerkesztők a pozsonyi *Magyar Hirmondónak*, illetve a bécsi *Magyar Kurír*nak küldött tudósító leveleket is.

Változatos ez a levéltanyag. Van benne folyamodvány: Mária Teréziának latinul, II. Józsefnek már németül; a Guberniumnak ismét latinul, de az Egyházi Főtanácsnak már magyarul írt Benkő. Megérne egy-egy tanulmányt a nyelvhasználat okán is valamennyi. Magánlevelek is tartalmaznak pénzt, könyvet, pártfogást kérő passzusokat; nemcsak magának kér bennük támogatást, hanem fiainak is (Teleki Sámuel, Kendeffy Elek viselt rájuk gondot leginkább; ez utóbbi Bethlen Gergellyel valamikor a fiatal Benkő tanulási költségeit fedezte); aztán András Sámuelnek, Kapronczay Ádámnak, a bodosi református pap árváinak kér felsőbb helyről segítséget. Saját érdekében fordult a Haarlemi Tudós Társasághoz, Göttinga egyetemének könyvtárához, erdélyi írástudókhoz.

Például Aranka Györgyhöz.

Benkő Józsefnek Arankához fűződő viszonyát még e gazdag levelestár megjelenése előtt elemezte Éder Zoltán (*Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság*. Bp. 1978). Kettejük kapcsolata ezek alapján is hol kollegiális (etimológiai vélekedések cseréjekor, könyvügyekben), hol Aranka táblai ülnöki rangja által ugyancsak meghatározott. Úgy tűnik, több levelet őrzött meg a magánélet mítoszát szívesebben építő Aranka.

A most kiadott leveleskönyvben azonban van egy fontos adat a Nyelvmívelő Társaság előtörténetére vonatkozóan. Nem arról a levélről van szó, amelyben Danczkay József titkár közvetíti a Gubernium döntését, miszerint Benkő József húsz dukát értékű aranyérmét kap a szkumpiának (az ecetfának) a kordovánbőr kikészítésében való alkalmazásáért: mai szóval — találmányáért. Még csak nem is arról a Benkő által rég várt válaszról beszélünk, amelyben Ferenc császár (az a bizonyos secundus, bár a 376. lapon I. Ferencre javított példányunkban a nyomda ördöge) megerősíti a Benkő család nemességét,

vagyis felmenti magát a tudóst is az adózás és a katonáskodás kötelező terhe alól (1798. okt. 12.).

Nos tehát a kötet egyik legértékesebb közleménye az a levél, amelyet a nyelvész Révai Miklós írt Benkőnek Győrben 1785. július 11-én (könyvünk 265. kézirata; lelőhelye Kolozsvár, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának ma az Állami Levéltárban őrzött Mike-gyűjteménye). Benne a „nagy érdemű, széles tudományú, tiszteletes Benkő József úrnak tetézett mértékkel kíván számtalan jókat Révai Miklós”. Figyelmet érdemel, hogy ebben a levélben már előfordul a *nyelvmívelő* szó. A levelet közölte már Szabó Károly is 1873-ban (Erdélyi Protestáns Közlöny III. 60), de nem került bele a nyelvtudomány-történeti köztudatba. Így szól a becses részlet: „Régtől özsze szóllottam már több haza szerető Jámborokkal egy Magyar Nyelv művelő Társaságnak Fel állíttatásáról. Csak mindég ott akadtunk fenn, hogy jövedelmünk nem volt.”

A Nyelvmívelő Társaságtól eltekintve, Benkő nyelvtudományi munkássága ma sem érdektelen. Elismerésre méltó szaktudói teljesítménynek számít a magyar—török nyelvrokonság módszeres cáfolata, a kölcsönszók rendszerezése, a botanikai leíró-megnevező szándék (mondhatnók: linnéizmus és névtani neológia). A leveleskönyv ezt a tudósképet a nyilvánosság hírlapi személytelenségét kedvelő vonással is gazdagítja. Következzék egy példa. Ernst János hadnagy Benkőnek küldött válaszelevelében — a Benkő levele nincs meg — részletezi Kálnoky Antal gróf, ezredtulajdonos halálának és temetésének körülményeit. Ezt a magánértesülést Benkő két cikkben is megírja; egy rövid hírben, majd a *Magyar Hirmondó* egy későbbi számában életrajzszerű méltatásban.

Annaira nyilvánvaló lehetett a hazai lapolvasók számára, kire utal Ráth Mátyás vagy Szatsvai Sándor az olyan bevezető sorokkal, mint „Három székben történt nem olyly igen rég”; „Most vevők a hírt Erdélyből” stb., hogy félni is kellett a szakmai titkot, a családi esemény intimítását a Benkő-féle közhírré tevő újságírói szenvedélytől. A Magyar Hirmondó Szatmári Papp Mihály tudományos értekezésének hírül adását, Kendeffy Elekné férje halálának újságbeli „divulgálását” tiltotta meg elkötelezett munkatársának, Benkőnek.

Ferenc császár már említett leiratát Eszterházi Nepomuk János gróf és Teleki Sámuel gróf is ellátta kézjeggyel; a császári jóváhagyásnak mégsem tudott érvényt szerezni a gyakorlati életben félszeg tudós a két haza közötti bürokrácia labirintusában.

Ugyanígy veszett kárba a meggazdagodáshoz kapcsolódó újabb kísérlete, ugyanis vérmes reményeket fűzött a Sepsiszékből felfedezett és általa azonosított ezüst kitermeléséhez, de nem kapott rá kormányzati jóváhagyást.

A „középajtai prédikátor”, az *alacsony füzény*, a *havasi harangrojt*, a *mocsári huszta* keresztapja idestova 180 esztendeje nem ír már levelet sem kerülhetetlen főhatóságainak, sem hű tudós barátainak (a jezsuita Koppi Károlynak, a kantianus Kovásznai Sándornak, a természetvizsgáló Benkő Ferencnek).

Ezzel a leveleskönyvvel többet tudunk meg róla. Művei újrakiadása jelentene még nagyobb érdeklődésre számot tartó tudományos irodalmat; például a XVIII. századi latinságba kövesült *Transsilvania specialis*, nem kiragadott részleteiben, hanem teljes szövegével is immár magyarul. (Hadd lehessen egybevetni például Kazinczy *Erdélyi leveleivel* vagy Orbán Balázs *Székelyföldjével*, *Tordájával*.) Másként

valaki nem mondott igazat középajtai híradásában a pozsonyi *Magyar Hírmondó* 1781. februári számában, mely szerint „sokan alig hinnék, melly feles számú könyvek vagynak, szépek és jók, a mi nyelvünkönis”.

Egyed Emese